LITERATURA I SOCIETAT A BARCELONA ENTRE LA FI DEL SEGLE XIV I EL COMENÇAMENT DEL XV

A la fi del segle XIV i al començament del XV, la fortuna de Barcelona sembla conèixer una gran empenta, i la vida ciutadana apareix caracteritzada per un nou fervor d'activitats, així com ens la presenta Agustí Duran i Sanpere:[1]

> «Els reis resideixen sovint en el palau i els carrers ressonen amb llurs seguicis; l'antic comerç és reforçat amb indústries; mercaders i menestrals donen el to a la població; els gremis s'esforcen a prestigiar el treball local; l'art ennobleix la ciutat; els edificis religiosos, civils o militars, que no deuen al segle XIV la naixença, hi troben millores importants. La vida és pròspera, les empreses afortunades. El mar és encara prop de la ciutat. El nom de Barcelona ressona en tots els ports del Mediterrani, car són seus els cònsols i les llotges que havien de servir per a tot el regne. Les poblacions catalanes prenen Barcelona com a protectora, s'acullen als seus privilegis per tal d'alliberar-se del jou feudal. Fins i tot el parlar és reforçat i guanya en precisió i en subtilesa...»

Aquest dibuix, sintètic i pintoresc, ofereix una primera visió de conjunt del marc social i econòmic barceloní: una visió que els

1. AGUSTÍ DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història. I. La formació d'una gran ciutat* (Barcelona 1972), 219.

historiadors de la literatura, en general, tindríem com a ilꞏlustració realísticament adequada i que de bon grat acceptaríem com a escenari asèptic dels fets literaris, convençuts en el fons de l'absoluta independència entre la literatura i els esdeveniments extraliteraris i, doncs, de la inutilitat d'investigacions massa minucioses sobre tot allò que no sigui manifestació de l'esperit.

Si, però, deixem a part el nostre aristocraticisme crític i — sense oblidar que el nostre interès pels fets no literaris té una finalitat especificadament literària — analitzem el dibuix de Duran i Sanpere, veiem aviat que es tracta d'una visió molt superficial — i per això massa optimista —, on les coses apareixen en llur aspecte més positiu, representades amb tons preferentment clars i lluminosos. Al llarg de la seva obra, el mateix autor matisarà el dibuix inicial, introduint-hi taques de color més fosc, i assenyalant alguns dels indicis que revelen — sota una aparença favorable — l'existència a la societat barcelonina d'un malestar difús entre tots els estaments ciutadans. Però la seva tendència a l'optimisme no li deixarà veure en tot llur abast les contradiccions socials engendrades o aguditzades per una situació ja molt difícil; i, per exemple, la seva allusió a l'avalot contra el Call jueu, el 1391, sembla sobreentendre un judici positiu d'un fet que, al contrari, va tenir només conseqüències negatives.

Molt més detallades i circumstancials són les ilꞏlustracions de Jaume Vicens i Vives, Pierre Vilar, Mario Del Treppo o Claude Carrère. Aquesta última,[2] per exemple, evoca molt oportunament la conjuntura demogràfica dels anys 1350-80, amb la conseqüent puja dels salaris i la concurrència — des del 1382 — d'immigrants que venien no solament del camp, com abans, sinó també de «nacions estranyes», com Occitània, Andalusia i els Països Baixos, i que comportaven una part notable d'elements de difícil assimilació, molts d'ells responsables directes dels episodis més violents de la revolta de carrer en la qual, amb l'assalt al castell del veguer i l'in-

2. Claude Carrère, *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, II (Barcelona 1978), 153-164.

cendi del tribunal del batlle, culmina el *pogrom* del 91. I Del Treppo[3] il·lustra amb molta eficàcia les contradiccions i els contrastos entre la política financera dels reis, que afavorien els mercaders italians, lliurant-los fins i tot l'administració del patrimoni de la corona, i les conseqüències econòmiques que aqueixa política tenia en la situació barcelonina, amb el xoc entre el constitucionalisme i el pactisme tradicional del patriciat urbà i la nova concepció de l'estat, brollada de la cultura humanística, de la qual es feien intèrprets els consellers reials més influents, entre ells Bernat Metge, «moralment bastant alliberats de prejudicis i sense traves en el maneig del diner públic».

Les dades resultants d'investigacions històriques més minucioses i una visió de conjunt, de proporcions més reduïdes — bastida amb aquestes dades —, revelen, doncs, una situació molt menys idíl·lica de la que hom podia suposar llegint el tros descriptiu de Duran i Sanpere: una situació caracteritzada per tensions i contrastos que de vegades esclaten amb impetuositat — com és el cas de l'avalot del 91 o del procés contra els consellers reials — i que, àdhuc quan es mantenen latents, però, incideixen en el curs dels esdeveniments i en els comportaments individuals i col·lectius, sobretot en un moment de pre-crisi, com ara aquell en què es troba la societat barcelonina d'aquest temps.

L'estructura d'aquesta societat era molt articulada i complexa. Al cim de tots, el rei amb el seu seguici, que, però, pel caràcter transhumant de la cort a l'edat mitjana, no es quedaven a Barcelona sinó molt poc; i, d'altra banda, és notori que l'antic Palau Reial no era gaire apte per a residència permanent i que el propòsit de bastir un nou Palau — concretat per Pere el Cerimoniós i Martí l'Humà en un projecte grandiós — va topar amb dificultats i oposicions anàlogues a les que van impedir al rei Martí la creació d'uns Estudis generals a semblança dels de Lleida, Tolosa o Montpeller:[4]

3. MARIO DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa* (Barcelona 1976), 218-226.

4. A. DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història. II. La societat i l'organització del treball* (Barcelona 1973), 28-29.

dificultats i oposicions que venien de l'esperit tradicionalista i de la resistència que els consellers de la ciutat — que representaven en aquella època només el patriciat urbà orientat cap a la fortuna immobiliària i rendística[5] — manifestaven enfront de les iniciatives reials, susceptibles de provocar mutacions en els interessos creats. Martí va ésser, amb tot, el rei que va fer més llargues estades a Barcelona i que més va contribuir — en aques període — tant a l'eixamplament de la seva jurisdicció territorial i dels poders dels seus administradors, com a l'augment del patrimoni monumental urbà. I, nogensmenys, les relacions entre la ciutat i la reialesa ja havien començat a entrar en crisi amb Pere el Cerimoniós i amb Joan I: l'allunyament progressiu de les posicions respectives es manifesta per la desconfiança creixent de Barcelona enfront de les iniciatives dels monarques i per la inclinació de la cort cap a una gestió més desimbolta de la cosa pública; després, amb la dinastia castellana, l'absentisme del Magnànim i la tendència absolutista de Joan II portaran el divorci fins a l'esclat de la guerra entre la ciutat i el rei.

Al començament del segle xv, en efecte, la caiguda del gran comerç — amb el recurs barceloní al proteccionisme i fins i tot al prohibicionisme — i l'oposició de la ciutat a qualsevol empresa militar — amb reticències cada cop més accentuades a acompanyar la política expansionista dels reis — revelen l'agreujament de les dificultats econòmiques i dels contrastos entre els interessos de la classe mercantil barcelonina i l'imperialisme de la corona. I la crisi monetària, amb la sots-avaluació del croat de plata i la sobre-avaluació del florí d'or, si per un costat afavoreix les finances reials, per un altre provoca una fuga de la moneda barcelonina — que havia conservat el tenor, el pes i el valor nominal anteriors —, i durant trenta anys hi haurà una hemorràgia de moneda forta que provocarà conseqüències greus a l'economia catalana: augment dels preus i de les necessitats de les finances públiques, reducció de la

5. Pierre Vilar, *Le déclin catalan du bas Moyen-Âge. Hypothèse sur sa chronologie*, «Estudios de Historia Moderna», VI (1956-1959), 38.

matèria imposable i baixa dels recursos collectius, acreixement del deute flotant combinat amb un esfondrament de la producció i del gran comerç, tendència al replegament autàrquic i al refús de la competència internacional en un moment de conjuntura generalment desfavorable, minva de confiança en la moneda i creació d'un sistema de rendes massa estès, que palesa la inclinació a utilitzar els diners de manera més parasitària que productiva; per tant, desconfiança en les inversions industrials, acumulació de noves fortunes i ruïna dels vells tipus de rendes,[6] i fins i tot fracàs del florí d'or, del qual Ausiàs March dirà alguns anys més tard:

«Sí com florí qui bona color ha
e no val res, coneguda sa ley.»[7]

Les dificultats econòmiques es conjuguen, com dèiem, amb una conjuntura internacional desfavorable, però també amb la incertitud — en el marc polític — d'una pau obtinguda (per Joan II) a preu de feixuges renúncies i amb la inestabilitat provocada per la fi de la dinastia, en la perspectiva d'un canvi molt sensible en l'equilibri de les forces, sia a l'interior de la ciutat, sia en la península, sia al Mediterrani. Un canvi al qual els barcelonins intentaren d'oposar-se, aferrant-se a un tradicionalisme ja sense arrels en la realitat, i que només el pragmatisme valencià arribarà a dominar afavorint-ne els mecanismes.[8]

Lluites i tensions existien també entre els diferents estaments ciutadans. Ens referíem abans a les conseqüències negatives de l'avalot contra el Call jueu, que marca l'inici de la destrucció sistemàtica de totes les comunitats jueves catalanes: entre aquestes conseqüències, és important des d'un punt de vista cultural el brusc desenvolupament de les modalitats místiques i ocultistes en la devoció

6. PIERRE VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna. II. El medi històric* (Barcelona 1964), 169 ss.; CL. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462*, II, 137 ss.

7. AUSIÀS MARCH, *Molt he tardat en descobrir ma falta* (veg. *Poesies*. A cura de PERE BOHIGAS, núm. VI, vv. 21-22 = vol. II [Barcelona 1952], 22-25 [23]).

8. P. VILAR, *Catalunya*, II, 169 ss.

dels barcelonins, que coincideix amb la invasió de conversos (o jueus disfressats) a la societat cristiana de Barcelona, resultant de la conversió forçada i de la desaparició dels jueus palesos del Call. Naturalment, aquesta tendència cap al misticisme tenia la seva justificació en la fonamental incertesa econòmica i política en què seguia la ciutat, però és innegable també que la presència, en el si mateix de la societat barcelonina, dels cristians nous — que quan eren jueus palesos vivien apartats de la resta de la població — va contribuir d'una manera notable a la seva afirmació.

El poder municipal era exercit pels cinc consellers, els quals, fins a mitjan segle XV (i amb l'excepció dels anys 1386-87), procedien només de l'estament dels ciutadans honrats, una oligarquia de rendistes que monopolitzava el govern de la ciutat, excloent-ne tots els altres grups socials: fins que l'imperi gairebé absolut sobre l'administració, les flotes i les milícies barcelonines no li va ésser parcialment sostret — amb l'agitació de la Busca i la Biga — pels paraires i els altres menestrals i mercaders, amb els quals s'arrenglereraren els artistes (metges, cirurgians, notaris, especiers i alguns representants més de les anomenades «arts liberals»).[9] I, si hi havia tensió i lluites entre els detentors del poder i els qui n'eren exclosos, no faltaven lluites i tensions també entre les diverses categories que aspiraven a tenir part en el govern ciutadà, i que es distribuïen en gremis. Els gremis proliferaven, s'unien, se separaven i litigaven entre ells per qüestions d'atribució dels oficis de competència professional, però també per motius de prioritat entre les diferents agrupacions i confraries, algunes d'elles caracteritzades per un pes econòmic superior al d'altres. I a més d'aquesta divisió vertical en gremis i agrupacions gremials, n'hi havia una altra — horitzontal — entre els homes dels gremis i els qui treballaven en llurs obradors, és a dir, els aprenents i fadrins, que eren generalment treballadors eventuals i que més tard constituiran el que Vicens i Vives[10] anomena la «branca radical del moviment buscai-

9. Id., *Le déclin.*

10. Jaume Vicens i Vives, *El segle XV. Els Trastàmares* (Barcelona 1956), 39-40.

re», i que fins i tot intentaran (un intent ràpidament fracassat) de coalitzar-se entre ells en una mena de sindicat, però que ara ja es col·loquen en posició conscientment antinòmica respecte al patronat.

Les contradiccions internes en el braç popular inclouen la qüestió dels remences, la qual interessava també la ciutat, que es presentava alhora com a senyoria amb jurisdicció feudal — amb motiu de les regalies que li foren atorgades pels reis al llarg dels segles — i com a refugi dels pagesos fugitius dels altres dominis senyorials. Aquesta contradicció trigarà molts anys encara a resoldre's, fins que la victòria dels buscaires i l'inici d'una política de devolució a la monarquia dels dominis feudals barcelonins donarà fi al problema per l'exhauriment progressiu dels motius de tensió. Però, mentrestant, l'agudesa del conflicte es manifesta ben evident en la lletra enèrgica i digna que Maria de Luna va escriure el 1402 al papa, per tal que influís damunt els senyors eclesiàstics contra l'ús i l'abús que feien dels drets feudals.

Si hi havia lluites i tensions entre els estaments i els grups que formaven el braç popular, i entre la ciutat i la reialesa, n'hi havia també amb el braç militar. Els nobles eren els senyors de la guerra, però els privilegis reials donaven a Barcelona el dret de convocar la host veïnal, també per exercir represàlies contra tots els qui vulneraven les prerrogatives locals. El noble Riambau de Corbera, senyor del castell del Far, va experimentar directament la força i la determinació dels barcelonins, quan el 1395 hagué de renunciar a les seves pretensions usurpatòries, veure el seu castell i el seu territori saquejats per les milícies municipals i patir d'ésser tancat pel veguer a la presó de la plaça de l'Àngel.

Nobles i cavallers no tenien cap dret d'intervenció en els afers de la ciutat, i al contrari s'havien de subjectar a les disposicions dictades pels consellers. Justes i torneigs i altres jocs d'armes quedaven sotmesos a una estricta reglamentació municipal, fins i tot quan es feien en ocasió de festes reials, i només se celebraven — amb unes poques excepcions — a la plaça del Born, que fou l'indret acostumat per a tota mena d'actes cavalleresc s. És probable que els homes de paratge no veiessin favorablement els entre-

bancs que limitaven — en el pla polític i fins i tot en les diversions — llur llibertat d'actuació, i que també per això s'aguditzés el malestar d'un estament, les condicions econòmiques i jurídiques del qual posava la majoria dels seus membres en una situació d'inferioritat enfront dels rics prohoms i mercaders, detentors del poder i dels diners que a ells tanta falta els feien.

A tot això hem d'afegir encara les desavinences — de vegades bastant greus — que oposaven nobles i eclesiàstics entre ells i amb el rei, mentre que no hi ha notícia de conflictes entre els clergues i els ciutadans; al contrari, la devoció dels barcelonins i llur inclinació a divertir-se es conjugaven en ocasió de solemnitats religioses i de visites reials, quan la població i la clerecia col·laboraven en l'organització de processons espectaculars que eren actes cortesans i commemoratius alhora i que comprenien entremesos de vegades molt elaborats.

No mancaven, doncs, a la societat barcelonina, contradiccions i motius de conflictes; al contrari, resulta prou evident, àdhuc d'una exposició tan sumària com la que he intentat de fer, fins a quin punt les tensions — provocades per una situació social, política i econòmica inestable — caracteritzaven la vida de la ciutat. Ens pertoca ara d'esbrinar — dins d'aquest context situacional — les reaccions de la literatura amb aquestes tensions, les modalitats en les quals els productes literaris tradueixen — simbologitzant-les en llur llenguatge específic — les relaciones entre els grups i els individus.

Els conflictes entre els diferents grups socials i econòmics en els quals es dividia la població barcelonina, i les desavinences entre els regidors municipals i la cort, es manifesten amb tota evidència a propòsit de la iniciativa reial que instituí la festa de la Gaia Ciència. El document, promulgat a València el 20 de febrer de 1393, amb el qual Joan I dictava les normes per a la celebració de la festa i declarava els motius que li havien suggerit de promoure'n la institució, fou desatès fins al 1395, probablement perquè els mantenidors necessitaren aquells dos anys per a organitzar com calia un concurs poètic que havia de celebrar-se cada any. I, tanmateix, no es pot excloure que Jaume March i Lluís d'Averçó

— nomenats pel rei «magistros et defensores» de la «gaya vel gaudiosa, et alio nomine inveniendi sciencie» — topessin amb dificultats molt greus, provocades per la resistència dels prohoms que governaven — en règim oligàrquic — la ciutat, a càrrec de la qual anaven els premis, segons la resolució reial.

La hipòtesi és confirmada pel fet que el 19 de febrer de 1396, el mateix Joan I — amb una lletra redactada des de Perpinyà per Bernat Metge —, tot aplaudint la reeixida de la festa celebrada, «a honor de la dita gaya sciència», a les acaballes de març de l'any precedent — una festa que tenia lloc per primera vegada —, insisteix sobre la utilitat social i política de la seva iniciativa, amb el propòsit evident de convèncer els consellers barcelonins que havien de subvencionar-la. Hom sap que un dels mantenidors del Consistori, Lluís d'Averçó, fou conseller de la ciutat el mateix 1395 en què fou convocat el concurs poètic: una coincidència molt significativa, que explica per què la convocatòria s'havia fet aquell any, i no abans, i per què no es va reiterar fins al 1398, quan Martí I — amb document signat a Saragossa el primer de maig — assumeix a càrrec de les finances reials la celebració de la festa, destinant-li una subvenció anual de quaranta florins d'or, i admetent així implícitament que l'activitat poètica lligada al Consistori barceloní era d'interès polític; i també, però, que aquest interès polític no coincidia amb els interessos de l'estament detentor del poder administratiu ciutadà.

Quant a la lletra escrita el 1396 per Joan I, hom pot suposar amb fonament que fou sol·licitada pel mateix Lluís d'Averçó, quan aquest es va convèncer que els nous consellers — sobre els quals evidentment no podia exercir la seva influència com l'any precedent, quan ell mateix era un dels regidors — no tenien cap intenció de repetir la convocatòria del concurs; i es resistien, doncs, a accedir als desigs del rei. Així i tot, la lletra de Joan I no va obtenir els resultats que probablement es proposava el sol·licitant: la coincidència de la seva presentació al Consell dels Cent Jurats amb l'escàndol de les malversacions denunciades per la ciutat en contra dels col·laboradors i servidors més íntims del rei — entre els quals Bernat Metge — donaven als regidors barcelonins el pretext per a

rebutjar la requesta de Joan I, tot i amagant els veritables motius de l'oposició darrera «los grans e importables càrrecs que la Ciutat ha, e (...) lo poc millorament que aconsegueix de la dita Gaya Sciència», i concloent que si algú volia finançar els premis literaris, que ho fes: la ciutat no ho faria pas.

Tot això és molt significatiu: al dessota de les raons econòmiques (no és creïble que una ciutat com Barcelona no pogués despendre quaranta florins, que serà la quantia destinada per Martí I a subvencionar el concurs), n'hi ha evidentment d'altres: polítiques i socials. Polítiques, lligades al mal estat de les relacions entre la ciutat i el rei; polítiques i socials alhora, determinades per la preocupació dels ciutadans honrats enfront de la pujada dels altres estaments, els quals, en el conreu de la poesia, buscaven els mitjans per a ennoblir llurs aspiracions al regiment de la ciutat.[11] Em sembla evident que, quan els consellers — en resposta a tantes i tan rotundes exaltacions, per part del rei, de la utilitat de la Gaia Ciència — no dubten a afirmar exactament el contrari («per lo poc millorament que aconsegueix de la dita Gaya Sciència»), el motiu principal d'aquesta afirmació no és tant el desig o la voluntat de contrarestar la iniciativa reial — a la qual bastava en aquest cas d'oposar només les dificultats econòmiques — com sobretot l'intent de treure-li qualsevol justificació moral i social. I això perquè els prohoms barcelonins havien vist, darrera la institució del Consistori, el propòsit de la monarquia d'auxiliar — indirectament en aquest cas — els grups socials que disputaven als ciutadans el dret d'exercir el poder municipal en règim oligàrquic.

D'aquest propòsit de la corona tenim diverses mostres, des de la temptativa del Cerimoniós — el darrer any del seu regnat — de

11. En efecte, entre els instruments i els procediments fets servir pels treballadors rics per tal d'elevar llur condició social, apareix indispensable de considerar no tan sols la ideologització del treball no manual i l'ús de la religió com a mitjans necessaris per a qualsevol ascens material i espiritual en el món medieval (JACQUES LE GOFF, *Métiers licites et métiers illicites dans l'Occident médiéval*, «Études historiques» (Gand 1963), 41-67), ans també — i de vegades principalment — la pràctica de la literatura, sobretot d'una modalitat literària tan aristocràtica com la poesia de tradició trobadoresca.

reformar democràticament el Consell municipal barceloní, elevant el nombre de consellers a sis i donant-hi una representació igual a cadascun dels estaments, fins a la intervenció — brutal si voleu, però eficaç — d'Alfons el Magnànim, el nou lloctinent del qual, Galceran de Requesens, enemic declarat de la Biga, disposà el primer de març de 1455 que els consellers serien un ciutadà honrat, un ciutadà mercader, un mercader, un artista i un menestral. I que també els documents instituïdors del concurs poètic reflectien el mateix designi polític, ho revelen algunes frases, segons les quals la Gaia Ciència ensenya els ignorants, estimula els inerts, atreu els doctes, esclareix i purifica el sentit, fa que els joves es comportin amb la modèstia i la ponderació dels vells i que els vells se sentin més joves,[12] i — amb les paraules de la lletra redactada per Bernat Metge[13] — dóna «ocasió que·ls hòmens de cascuna edat, specialment aquells qui viuen de lurs rendes e patrimoni, no stiguen ociosos...». El document de Martí I és encara més explícit pel que fa als destinataris de la festa: que són, en el mateix ordre del text llatí, el *teologus*, el *legista*, el *canonista*, el *phisicus*, l'*astrologus*, l'*arismeticus*, el *geometra*, el *musicus*, l'*orator*, el *dialecticus*, el *gramaticus*, gairebé tots ells pertanyents a l'estament dels artistes — perquè «lingua prerudis acuitur et possessor eiusdem [és a dir, de la Gaia Ciència, o més aviat de la capacitat lingüística que ve del conreu de la Gaia Ciència] de infimis ad honoris fastigia sublevatur».[14]

A més d'aquesta exaltació de la capacitat lingüística i de la seva importància en el marc social — una importància novament descoberta als nostres dies pels ideòlegs de l'afranquiment de les classes subalternes —, al document de Martí l'Humà trobem també clarament fixat que tot allò que es farà i es dirà a la festa haurà

12. «*Torcimany*» *de Luis de Averçó*. Tratado retórico gramatical y diccionario de rimas. Siglos XIV-XV. Transcripción, introducción e índices por JOSÉ MARÍA CASAS HOMS (Barcelona 1956), II, 441-443.

13. Veg. MARTÍ DE RIQUER, *Història de la literatura catalana*, I (Barcelona 1964), 567.

14. «*Torcimany*», II, 444-446.

d'ésser destinat «celebrem ad honorem et regie domus nostre augmentum». Ara que la realització del concurs poètic és de la seva competència exclusiva, el rei evidentment no té més motius de reticència, almenys pel que fa a les finalitats immediates de la iniciativa, per bé que la funció essencial del Consistori — que no és l'exaltació de la monarquia, sinó la desestabilització del règim oligàrquic barceloní — romangui disfressada sota les justificacions morals, socials i culturals imaginades pels consellers reials.

Si l'actuació de la reialesa mirava — com és natural — pels seus interessos, i tenia per objectiu de modificar a favor seu l'equilibri polític barceloní — mitjançant, en aquesta avinentesa, els instruments culturals —, els intellectuals que, dins i al voltant de la cort, es feien intèrprets dels estaments exclosos del govern municipal, aprofitaven i dirigien aquella actuació — donant-li un caire ideològic acceptable — per tal d'afavorir la pujada de les classes subalternes, o almenys, dels grups econòmics — mercaders i artistes, essencialment — que creien tenir-hi dret més que d'altres. I el camí pel qual el resultat, en aquell moment i en aquella situació, semblava més assequible era el d'un ennobliment de la funció social d'aquests grups, obtingut a través del conreu de la literatura, especialment de la poesia, seguint l'exemple que venia dels municipis italians, i sobretot — pel que fa a la tradició cultural aristocràtica dels trobadors — de Tolosa. I la tradició provençalitzant, a Barcelona i a tot el Principat, tenia arrels tan profundes que, per exemple, encara Felip de Malla, en el discurs pronunciat a la festa de la Gaia Ciència el 1413, va assignar a un trobador provençal del Peirigord, Arnaut Daniel, que havia viscut més de dos segles abans, la tasca de representar la cultura catalana; i això en una perspectiva en la qual pertoca a Jean de Meung la funció de simbolitzar la cultura francesa, i a Dante Alighieri, la cultura toscana: «Vivit per famam magister Johannes de Meun in Francia, qui scripsit Romantium de Rosa, vivit inter nos Arnaldus Danielis, vivit in Tuscia Dantes...».[15]

15. MARÇAL OLIVAR, *Dos discursos de Felip de Malla*, «Quaderns d'estudi», XIII (1921), 196 (i, autònomament: FELIP DE MALLA, *Parlaments en el Consistori de la Gaia Ciència* (Barcelona 1921), 6).

Entre els intellectuals catalans que es plantegen el problema de l'enaltiment cultural dels grups socials políticament subalterns, és possible discernir clarament les dues tendències: la italianitzant — representada per Bernat Metge —, que recolza sobre els ensenyaments dels humanistes, sobretot Boccaccio i Petrarca, però que ara per ara té una influència limitada als professionals de la literatura; i la provençalitzant — interpretada per Jacme March i Lluís d'Averçó —, fundada sobre els preceptes trobadorescs, en part filtrats per l'experiència del Consistori tolosà, i que encaixa en una tradició molt difosa a Catalunya, on havia produït trobadors i tractadistes de gran relleu, des de Guerau de Cabrera i Ramon Vidal fins a Amanieu de Sescars i Berenguer d'Anoia, i on encara en el segle XIV es presenta plena de vigor, amb el Cançoneret de Ripoll, alguns catalans premiats a Tolosa i alguns d'altres que actuen al voltant del Cerimoniós, i finalment Jacme March i Lluís d'Averçó.

Als esmentats documents de Joan I i Martí l'Humà es reflecteixen ambdues tendències; però hi resulta també clarament que els reis es decanten a la provençalitzant, justament perquè és més difosa i, doncs, més adient a llur designi polític. D'altra banda, els dos sollicitants d'aquests documents eren partidaris de la poesia trobadoresca, i era obvi que insistissin a favor de llur concepció literària; de manera que la tesi humanista només apareix implícitament i marginal, en els escrits de la cancelleria reial, fins i tot en la lletra redactada, en el seu elegant català, per Bernat Metge.

La sollicitud que Jacme March i Lluís d'Averçó dirigiren a Joan I per tal que instituís la festa de la Gaia Ciència va posar en moviment un procés gràcies al qual la poesia d'art surt del clos de la cort i adquireix de bell nou una dimensió, diguem-ne, popular. Els darrers anys del regnat del Cerimoniós havien efectivament registrat un retraïment de la poesia culta, la qual, després de les justes poètiques celebrades a Lleida el 1338 i de les composicions aplegades en el Cançoneret de Ripoll, apareix conreada només pels

participants a la festa de Tolosa[16] i per alguns membres i funcionaris de la casa reial; entre els primers es compten el rossellonès Joan de Castellnou, el mercader mallorquí Bernat de Palaol, Joan Blanc, Jacme Rovira i dos anònims; els altres, autors de dos grups de poesies (1374), totes elles perdudes, l'existència de les quals coneixem a través d'algunes lletres del futur Joan I, eren el Cerimoniós, el primogènit Joan, el secretari del rei Bernat de Bonastre, el majordom vescomte Bernat de So, el noble Guerau de Queralt, lector entusiasta de la novella provençal *Flamenca*, i mossèn Pere March, germà de Jacme i pare d'Ausiàs. Pocs individus aïllats en el primer cas, un cercle ben tancat en el segon. I els mateixos «vots del paó», fets el 1381 per la coronació de Sibilla de Fortià — quarta muller del rei en Pere —, no passaven d'una cerimònia cortesano-cavalleresca, reservada als freqüentadors habituals de la cort.

El Consistori barceloní corona aquest període de retraïment de la poesia dins un clos vedat, i en comença un altre en el qual la tradició trobadoresca gaudeix novament d'una gran publicitat i aconsegueix un èxit molt ampli, a causa de la solemnitat aparatosa que acompanya els actes del concurs i que ens fou illustrada per Enrique de Villena en el seu *Arte de trovar*,[17] redactat l'any 1423. La descripció es refereix molt probablement a la cerimònia del 1408, ja que aquest any consta la presència del seu autor a Barcelona, però en conté — entrellaçades amb notícies relatives al regnat de Martí I — d'altres d'atribuïbles només a una època anterior, per exemple, la del nombre dels mantenidors, que segons Villena eren quatre, però que en realitat no foren tants sinó en temps de Ferran

16. Veg. la llista que en dóna J. Massó Torrents, *Repertori de l'antiga literatura catalana. La poesia*, I (Barcelona 1932), 335-348, i la revisió que en fa Alfred Jeanroy, *La poésie provençale dans le Sud-Ouest de la France et en Catalogne du début au milieu du XIVe siècle*, «Histoire littéraire de la France», XXXVIII (*Suite du quatorzième siècle*) (París 1941), 129-138.

17. Ed. de F. J. Sánchez Cantón, *El «Arte de Trovar» de don Enrique de Villena*, RFE, VI (1919), 167-169; Martí de Riquer, *Don Enrique de Villena en la corte de Martí I*, «Miscelánea en hom. a Mons. Higinio Anglés», II (Barcelona 1958-1961), 717-721.

d'Antequera. Amb tot, per l'escrit de Villena sabem que la festa comprenia dues sessions públiques, la primera dedicada al parlament d'un dels mantenidors i a l'actuació dels aspirants als premis, els quals recitaven llurs poesies, la segona reservada a la proclamació de l'obra vencedora; i, encara, hi havia dues, diguem-ne, «processons» que anaven pels carrers, una dels mantenidors i trobadors, precedits pels veguers que portaven els llibres de l'art i el registre com si fossin llibres sagrats, i l'altra amb el guanyador entre dos mantenidors i precedit per un «moço» que «levávale ... delante la joya, con ministriles e trompetas». Tanta solemnitat no podia no despertar la curiositat i l'interès popular, i m'imagino que la concurrència del públic als actes devia ésser nombrosa.

Tot això corresponia exactament al propòsit dels mantenidors de donar — als participants al concurs poètic, i sobretot al guanyador de la joia — una dignificació cultural que substituís eficaçment la noblesa de sang o de càrrec i els privilegis de nissaga. En molts aspectes, també formals, les cerimònies que precedien, acompanyaven i seguien l'atorgament del premi, tenien fins i tot analogies amb els actes pels quals el senyor adobava un novell cavaller, i sobretot amb les justes cavalleresques i els passos d'armes, «on hi havia cavallers que "defensaven" una determinada empresa i eren dits també "mantenidors", contra els cavallers "aventurers" que volguessin lluitar amb ells».[18] I l'acte final de la festa, en el qual «los mantenedores e trobadores con los menestriles e joya» acompanyaven el guanyador, encara en processó, «fasta su posada»,[19] presentava també molts punts de contacte amb cerimònies religioses, per exemple aquella en la qual hom confiava a un laic, perquè les guardés a casa seva, les relíquies o la imatge sagrada d'algun sant.

Jacme March i Lluís d'Averçó no pertanyien pròpiament als grups la posició sòcio-política dels quals procuraven redimir amb llur acció «ennoblidora», ja que el primer era cavaller i el segon

18. M. DE RIQUER, *Història*, I, 567.
19. ENRIQUE DE VILLENA, *El «Arte de trovar»*, 169.

ciutadà honrat i noble de càrrec. Però Jacme March procedia d'una família de noblesa recent i d'origen burgès, d'homes de lleis i funcionaris de la Cúria, que, malgrat el títol i la possessió del castell d'Eramprunyà, al Baix Llobregat — un castell comprat a Jaume II per una grossa suma —, havia conservat lligams culturals, i fins i tot podríem dir «ideològics», amb el grup social del qual havia sortit, el dels artistes. I Lluís d'Averçó, encara que d'una família d'armadors navals i personalment conseller reial i vice-almirall del Principat —i doncs, membre de dret de l'oligarquia barcelonina—, compartia evidentment els interessos dels mercaders, menestrals i artistes més que els dels rendistes i terratinents amb els quals tenia en comú només el privilegi d'ésser regidor de la ciutat.

Apassionats conreadors de la tradició poètica provençal, que estudiaren a fons en els tractats d'Ug Faidit, Joan de Castellnou i Guillem Molinier — els quals en aquell temps circulaven àmpliament per Barcelona i hi foren transcrits —, i convençuts de la possibilitat que tenien els grups políticament subalterns de millorar llur posició social mitjançant la cultura i sobretot augmentant llur pròpia capacitat lingüística, ambdós compongueren — cadascú pel seu compte —[20] tractats destinats a ensenyar als no entesos l'art de llegir i compondre poesies: un art, o una «sciència» — subratlla Lluís d'Averçó en el pròleg del seu llibre — «que aprima l'enteniment..., adoba la subtilesa, e... entriqua ['intriga, excita'] l'enginy»;[21] i que llur preocupació essencial fos més pròpiament lexical — és a dir, que es preocupessin sobretot d'augmentar la capacitat de llurs lectors per a emprar els mots propis — es veu dels diccionaris de rimes que conclouen llurs obres: el *Libre de concordances* de Jacme March acaba amb un rimari de sis mil paraules, i el *Torcimany* de Lluís d'Averçó amb un d'encara més ampli de prop de tretze mil paraules.

20. Jacme March el 1371; «el Torcimany no porta cap mena d'indicació cronològica, i sembla que fou redactat l'últim terç del segle XIV» (M. DE RIQUER, *Història*, I, 561).

21. Veg. l'ed. de CASAS HOMS, p. 15.

Una confirmació del caràcter essencialment sòcio-polític que la festa de la Gaia Ciència va tenir a Barcelona ens ve del fet que, mentre que es conserven prop d'un centenar de peces premiades al llarg dels cent seixanta anys durant els quals, amb intermitències, funcionà el Consistori de Tolosa, només d'una composició de Guillem de Masdovelles — traduïda del «llemoví» al català pel seu nebot Berenguer Ramon — consta que fou coronada pel Consistori de Barcelona. Martí de Riquer[22] suposa que també una poesia de Gilabert de Pròixita i una altra d'Andreu Febrer pogueren ésser presentades al concurs, i que l'escassetat d'atestacions (pel que fa als noms dels guanyadors i els textos premiats) dependria d'una participació molt migrada deguda a les lleis tiràniques establertes pel Consistori, emmotllades rigorosament sobre les preceptives d'origen tolosà, o altrament del silenci de les rúbriques dels cançoners, que no dirien si les composicions aplegades en aquests reculls havien participat, i/o guanyat un premi, al concurs barceloní. Però, podem dir que els versos de les dues poesies de Gilabert de Pròixita i d'Andreu Febrer en els quals es parla de «consistori» no són tan clarament referits a la festa de Barcelona o, almenys, no semblen suposar una participació dels dos poetes al certamen. El primer ofereix el seu cant al novell Consistori, i fins admetent que es tracta del de Barcelona, oferir un cant no vol dir necessàriament participar en el concurs, sinó que pot significar només un homenatge del poeta als seus organitzadors;[23] el segon diu que la dama, a la qual dedica la composició, «vesem tratuyt çays dins lo cossistori»:[24] un homenatge a la dama, que és tan sàvia, que pot fer de jutge en un concurs poètic; i a més, la citació em sembla més aviat referida a un consistori abstracte que no pas a un concurs literari determinat, que, d'altra banda — com reconeix Riquer —, hauria d'ésser situat a Sicília, on el poeta deu haver escrit aquest seu elo-

22. M. DE RIQUER, *Història*, I, 577.

23. GILABERT DE PRÓIXITA, *Poesies*. A cura de MARTÍ DE RIQUER (Barcelona 1954), 51.

24. ANDREU FEBRER, *Poesies*. A cura de MARTÍ DE RIQUER (Barcelona 1951), 62.

gi d'una reina d'aquell territori. Així mateix, sembla molt poc probable que — almenys les peces guanyadores — fossin transcrites en els cançoners sense cap menció del fet que havien estat coronades pel Consistori barceloní, ja que hem de creure que el premi fou molt ambicionat pels qui hi concorrien. I, finalment, les dificultats que tenien els possibles participants en la festa de Barcelona no eren més greus que les dels aspirants als premis tolosans: les preceptives eren, més o menys, les mateixes; els uns i els altres disposaven de tractats teòrics i d'instruments gramaticals apropiats, i els redactats per autors catalans eren fins i tot més pràctics; els obstacles lingüístics no eren més greus per als catalans que per als tolosans, i, encara, els poetes catalans no tenien, temàticament, les traves morals i polítiques dels de Tolosa, atemorits per inquisidors i per francesos, i podien conrear amb prou llibertat també la poesia amorosa de tipus trobadoresc.

Així que, tot considerat, jo em decantaria cap a una altra explicació de la pèrdua dels textos, i dels noms dels autors, de les composicions vencedores dels concurs barceloní; i em limito a parlar de les vencedores per tal de simplificar el problema. Afaiçonades per poetes diletants — els podríem anomenar «poetes de diumenge» —, ja que els professionals, o els qui tenien una preparació tècnica suficient, disposaven d'altres mitjans per a fer conèixer llur habilitat i llurs productes, i elaborades només per a obtenir, per a llurs autors, una millor reputació social (no literària), les peces que participaren, i fins i tot les que guanyaren un premi en el concurs barceloní, devien ésser tan mancades de qualitats, o almenys d'una qualitat tan dolenta, que no trobaren mai ningú disposat a esmerçar diners en l'empresa de transcriure-les. I, evidentment, els mateixos poetes es donaven per ben satisfets de la publicitat que els venia de llur participació, sense buscar una notorietat literària que no els pertocava. D'aquesta manera, les peces concorrents es quedaren colgades en l'exemplar que cadascun dels participants presentava a l'escrivà del Consistori després de la lectura pública, als marges del qual els jutges apuntaven els vicis que hi havien trobat, probablement fins a deixar-lo reduït — la major part dels casos — a un esborrany illegible. Només l'obra guanyadora tenia el privile-

gi d'una transcripció en un pergamí il·luminat, segellat i signat pel president de la comissió examinadora; però també aquest pergamí devia restar penjat a la paret de la casa del guanyador fins a la completa anihilació per excés de vellesa, i sense cap intent — per part ni del guanyador ni de ningú — de treure la poesia premiada del seu tranquil no-res. Tot això parla a favor del sentit de la mesura i del seny dels catalans: ja que la participació en el concurs era un acte social i polític, no hi havia interès a fingir que es tractava d'una actuació literària. Si els tolosans haguessin fet el mateix, no tindríem documentació de llur activitat, però en canvi ells haurien estalviat paper i pergamí i nosaltres la feina i el disgust d'editar, llegir, glossar i estudiar poesies tan poc poètiques.

Si la creació i l'actuació del Consistori exerciren essencialment una funció sòcio-cultural — amb efectes sòcio-polítics secundaris — i no tingueren una incidència directa sobre la literatura — en el sentit que no determinaren una evolució sensible del gust poètic i no revelaren personalitats poètiques amagades —, nogensmenys els reflexos de la festa barcelonina donaren indirectament nova vitalitat a la tradició trobadoresca, la ressonància de la qual havia minvat considerablement durant la segona meitat del segle XIV. En efecte, després del cançoneret de Ripoll i de les dues cançons del cavaller aragonès Thomàs Périz de Fozes fins a l'institució de la festa de la Gaia Ciència, la poesia catalana no registra — a part d'unes poques «cobles» i «respostes» que es bescanviaven els membres de la cort i que no van sobreviure a llurs autors — sinó els poemes narratius, simbòlics i al·legòrics, de Jacme March, el curiós poema sobre l'arnès del cavaller escrit per Pere March, i les poesies escolàstiques, sentencioses i moralitzadores, dels dos germans, valencians, però freqüentadors de la cort i, almenys Jacme, lligats a Barcelona. Només al final del segle, en coincidència amb l'inici d'activitat del Consistori barceloní, reapareixen les cançons amoroses d'estil trobadoresc, el darrer espècimen de les quals havia estat, mig segle abans, una de les dues composicions de l'esmentat Thomàs Périz de Fozes: en els anys en què s'iniciava l'activitat del Consistori de Barcelona, un valencià — Gilabert de Pròixita — i

un vigatà — Andreu Febrer — compongueren, el primer, un cançoner que versa exclusivament sobre l'amor, tractant temes trobadorescs i deixant entreveure alguns elements, encara molt lleus, d'influència italiana, i, el segon, dues cançons de croada — darreres mostres d'un gènere poètic tan medieval —, alguns elogis cortesans i, sobretot, un cançoner amorós caracteritzat per l'hermetisme del *trobar ric* provençal i per algunes infiltracions petrarquistes. Ambdós mostren una coneixença directa dels millors trobadors de l'època clàssica, i amb llur capacitat d'empeltar elements — encara molt migrats — de la cultura italiana en el tronc de la tradició provençalitzant, anuncien el canvi de registre poètic iniciat per Jordi de Sant Jordi i Ausiàs March.

Però tot això ja ens porta massa lluny del nostre assumpte, perquè — tret d'Andreu Febrer que, com a vigatà i funcionari de la cort, té algun dret de ciutadania barcelonina — tots els altres són valencians i reflecteixen, en llur producció literària, una concepció de la cultura ja bastant diferenciada respecte a la del cap i casal de Catalunya, que era més vinculada a la tònica característica de l'escola de Tolosa. I, nogensmenys, en tots aquests autors trobem un element comú, d'ascendència barcelonina: la revalidació d'una poesia aristocràtica que té en la creació del Consistori el seu punt d'arrencada. Així, la institució d'un concurs literari que — almenys en les intencions de la corona i dels dos primers mantenidors — havia de permetre, als burgesos políticament subalterns, d'eixir de llur subalternitat mitjançant la cultura, es va convertir en un recobrament de la tendència més exclusivista i antiburgesa de la cultura medieval: una tendència, a més, que els burgesos barcelonins no saberen adaptar a llurs exigències autèntiques — com havien fet els burgesos toscans —, i que al contrari procuraven reproduir al peu de la lletra, i fins i tot exageraven, quan reeixien a entrar en el clos de la cultura aristocràtica. Es tracta, evidentment, d'una actitud que correspon — en el pla literari — a l'aspiració a esdevenir cavallers, manifestada i de vegades realitzada per molts mercaders i artistes, i que dóna origen a productes poètics i a comportaments socials igualment artificiosos i contradictoris.

Tots aquells que pretenien captenir-se, en llur actuació, segons les regles d'una tradició aristocràtica que no li pertanyia, vivien en un conflicte permanent entre el desig de conformar llur conducta i llurs gustos al codi ideològic de l'estament noble, i la tendència espontània a seguir el costum i la inspiració cultural del poble, del qual sortien. Aquesta contradicció apareix irresolta gairebé en tots els casos que hom pot examinar en el camp literari. Però, l'exemple més adient al nostre assumpte sembla el de Gabriel Ferruç, advocat barceloní, el qual «ganyà la joya», és a dir, fou premiat — no sabem si pel Consistori de Tolosa o pel de Barcelona — per la *Requesta d'amor tençonada*, diàleg trobadoresc força convencional entre el poeta i una dama, i pel *Vers tractant de la salutació angelical*, una mena de glossa de l'Ave Maria, que en la segona part adquireix un to més aviat deprecatori. Ultra el debat amorós i el poema marià, és atribuït també al mateix autor un *Plant fet per la mort del rey don Ferrando en persona de la Reyna*, d'inspiració cortesana, caracteritzat per una dicció i un llenguatge solemnes i cultes. Doncs bé, l'adequació d'aquestes obres a la ideologia provençal — més o menys filtrada a través de les teoritzacions tolosanes i catalanes —, llur solemnitat afectada, el recurs a temes i expressions literàriament connotats — és a dir, procedents de la nova superstructura intellectualitzant que els burgesos barcelonins es volien donar, per tal d'elevar-se culturalment i socialment — s'oposaven decididament a la ideologia popularitzant i a l'espontaneïtat grollera de les altres obres signades per Gabriel Ferruç. L'oposició ja es manifesta, d'una manera clara i neta, en el partiment amb Guerau de Massanet, sobre si és possible resoldre els conflictes lluitant en bàndols enemics o mantenint plets. La tesi defensada per Gabriel Ferruç no és la tesi aristocràtica, ans al contrari és la tesi de la solució jurídica, típicament burgesa en el sentit que es manifesta en contra del recurs a la violència, un camp en el qual mercaders, menestrals i artistes no podien competir amb els homes de paratge. Aquesta preferència del nostre poeta es troba en patent contradicció amb la ideologia literària aristocràtica de les seves obres abans esmentades. I la mateixa contradicció apareix en dos textos més que ens han pervingut a nom d'ell: una tençó amb el

pintor mallorquí Gabriel Móger sobre les dames mallorquines — el to de la qual és més joglaresc que no pas trobadoresc —, i una dansa a estil antic, és a dir, de versos heptasillàbics, en la qual Gabriel Ferruç empra desimboltament termes vulgars, modismes colloquials i un català gairebé exempt de provençalismes. En aquests casos, cal tenir en compte que les diferències entre els textos corresponen, almenys en part, als canvis de registre estilístic determinats pels gèneres respectius; però resulta també evident que l'adopció de registres estilístics pertanyents a àrees culturals diferents no tan sols implica confusions d'elements heterogenis en el pla literari, sinó que institueix inevitablement una sèrie de contradiccions en el pla ideològic.

Per tal de fer-se una idea de les diversitats ideològiques, temàtiques i expressives entre els dos registres poètics emprats pel nostre autor, i de l'espontaneïtat del primer i de l'artifici del segon, hom pot confrontar una estrofa de la dansa — la segona, per exemple — amb una estrofa de la *Requesta* — per exemple la cinquena —, l'una i l'altra triades a l'atzar. Heus ací l'estrofa de la dansa. És una dona qui parla, tractant malagradosament el seu admirador:

«Vostra belha parleria
no la preu ges una glan,
abans, sènyer, vos coman
als diables tota via.
Car vós rebutjats la copa
qui·us pot relevar de mal,
per què·us puix dir a cabal:
Tostemps veniu con hom sopa.»[25]

25. MARTÍN DE RIQUER, *Gabriel Ferruç y Guerau de Massanet, poetas catalanes del siglo XV*, BSCC, XXVII (1951), 148-176, 234-257. Al text de Gabriel Ferruç hi ha reminiscències evidents del contrast bilingüe provençal-genovès de Raimbaut de Vaqueiras (cf. A. PILLET-H. CARSTENS, *Bibliographie der Troubadours* (Halle/Saale 1933), núm. 392, 7): per exemple, en els dos primers versos, s'adverteixen els del trobador occità «Jujar, to proenzalesco /.../ non prezo un genoí...», etc.

En l'estrofa de la requesta, al contrari, és el poeta qui parla i diu:

«Oh flors del món, lesta de les millors,
millor en seny e milhor en virtutz!
Virtuts vos say, dona, d'autes valors;
valors sap tuig, dona, que·n vós relhutz.
Lutz
de gran beutat que·z en vós se presenta
me fay ardir far requesta d'amor,
sopleyant-vos, sens pensa fraudolenta,
pendre vulhatz me per franch servidor
fasents de vós a me dolça proferta
si·us platz esperta.»[26]

L'elecció del registre poètic, ací, és lligada no solament, com pertot arreu, a les característiques literàries de l'un i de l'altre gènere — cançó d'amor en el cas de la *Requesta*, cançó de dona en el de la dansa —, ans al contrari sembla prevalentment condicionada por llur diferència d'àmbit sociològic: ho confirma el fet que al canvi de registre poètic s'acompanya un canvi de registre lingüístic (provençal/català), i que el registre lingüístic provençal es manifesta clarament artificiós — entreteixit amb sintagmes banals i llocs comuns de la tradició textual trobadoresca més recent —, mentre que el català apareix força original, i sobretot viu i espontani, encara que no desproveït d'estructuració poètica obtinguda fins i tot mitjançant expressions calcades sobre versos dels trobadors més coneguts a Catalunya, per exemple Raimbaut de Vaqueiras. Una anàlisi més detinguda del text de la *Requesta* provaria, sense cap dubte, que el provençal de Gabriel Ferruç no és, al contrari, sinó el resultat de la juxtaposició purament mecànica de peces preexistents, potser prefabricades, segurament combinades de conformitat amb les instruccions per al muntatge o altrament seguint els models triats o elaborats pels tractadistes. Contradiccions anàlogues es perceben clarament en la producció d'altres poetes, diguem-ne menors, d'aquest període. La barreja de provençal i català que presenten, en gradacions diferents, gairebé tots els textos poètics de

26. Ed., *ibid.*

l'època és simptomàtica, en el sentit que denuncia l'aspiració dels autors a elevar-se al nivell estilístic de la tradició aristocràtica i llur incapacitat d'assolir aquell nivell. O, si ho preferiu, assenyala llur impotència davant dels condicionaments sòcio-literaris de la cultura trobadoresca. A més, hi ha altres poetes en els quals les contradiccions entre l'aspiració social i literària a compartir els privilegis dels nobles i el rebuig burgès de la violència — que pertany a la natura essencial de l'estament aristocràtic — es manifesten en formes — si no d'oposició de registre lingüístic tan clara i neta com en Gabriel Ferruç — almenys d'oposició temàtica. Així, per exemple, el notari Pere Tresfort — potser també barceloní — escriví una poesia amorosa de to cortesà i una dansa, però compongué igualment un violent atac, en versos fonamentalment provençals, contra els homes de paratge, inspirat, pel que sembla, per les mateixes bandositats condemnades per Gabriel Ferruç.

El malestar produït a Barcelona per la difícil coexistència entre els estaments ciutadans i per les desavinences amb Joan I i els seus consellers, apareix també, però d'una manera bastant diferent, en l'única poesia conservada de Ramon Savall — representant típic del patriciat urbà, que trobem moltes vegades entre els regidors municipals. El 1395, ell i Lluís d'Averçó havien coincidit en el càrrec de conseller, de manera que podem suposar que Savall estava relacionat amb la institució del Consistori i la celebració del primer concurs poètic barceloní.

Ciutadà honrat, aferrat a la tradició i als costums catalans, defensor inflexible de les llibertats municipals, i tanmateix amic lleial de Bernat Metge — del qual el separaven diferències ideològiques, morals i culturals profundes —, Ramon Savall revela en la seva poesia tota la preocupació i el torbament del grup social al qual pertanyia, cada vegada més amenaçat — en els seus interessos i en la fruïció de privilegis exclusius — pels símptomes de cesarisme que es mostraven en el capteniment de la cort, pels abusos violents dels nobles, per l'aspiració de mercaders i artistes a esdevenir cavallers i a estrafer els costums aristocràtics per al d'habilitar-se a la gestió del poder, per l'ostentació de luxe dels burgesos, per la inclinació dels menestrals a «maldir e ben menjar... e no molt treba-

llar», per la inquietud — de vegades violenta — dels pagesos; en fi, per un món desgavellat en el qual tot s'anava capgirant. Aquest text de Ramon Savall és realment interessant per l'eficàcia amb la qual hi és representada una situació històricament determinada, i pel vigor i l'espontaneïtat de l'expressió, en la qual no hi ha gairebé traces del conflicte de registres al·ludit abans. I, nogensmenys, un text en el qual és fàcil d'individuar uns fonaments culturals ben sòlids, que tenen en la tradició literària medieval del «món al revés» les seves arrels més evidents, per exemple en aquesta estrofa:

> «De neguns homs lurs obres ne lenguatge
> no s'entén huy, ten falsat han lur cor;
> malvestat viu e la bondat hich mor,
> pau no s'hich té, ne fe ne homenatge.
> Los grans prínceps e los majors prelats
> del dret camí són del tot desviats
> per punt d'honor. Qui·s vol n'haja damnatge!»[27]

La visió dels mals que, al seu entendre, afligien Barcelona — o altrament, segons una òptica diferent, dels ferments innovadors que sol·licitaven la societat barcelonina — impel·lia Ramon Savall, i amb ell tots els qui se sentien incòmodes en aquella situació, a refugiar-se — com sempre, en temps de crisi — en el pessimisme, i en la lectura i la meditació d'obres moralitzadores — les de Francesc Eiximenis, essencialment —, a escoltar els sermons dels predicadors — per exemple, de Vicent Ferrer —, i seguir-ne les amonestacions i els ensenyaments.

Aquesta tendència és documentada àmpliament, i pel que fa a la influència de l'Eiximenis en tenim una prova específica en un dels millors manuscrits del *Terç del Chrestià*, que fou copiat per ordre de Savall, i la miniatura del qual és una escaient il·lustració de la poesia del prohom barceloní. Es tracta d'una figuració que

27. *De mal saber ab verinós coratge*, vv. 29-35. Edicions: M. Baselga y Ramírez, *El Cancionero Catalán de la Universidad de Zaragoza* (Zaragoza 1896), 234; J. Massó Torrents, *Les lletres catalanes en temps del rei Martí y en Ramón Çavall*, «Homenatge a la memòria del Rei Martí (Vè Centenari de la seva mort)» (Barcelona s. a. [1910]), 101 (p. 7 de l'extret).

resumeix el judici negatiu donat en el seu text per Ramon Savall en contra de tots els estaments, tret el dels ciutadans honrats: eclesiàstics i prínceps, consellers i oficials, cavallers i ciutadans, advocats, notaris i jutges, navegants, mercaders i menestrals, pagesos, fembres i servicials, tots són dolents; la «Mala rayl» produeix el «mal arbre», el qual a seu torn engendra «mala flors e mal fruyt». El nostre poeta, «modestament» assegut en un tron al centre de la miniatura, adreça un prec a Déu, i un àngel voletejant li assenyala un llibre, el *Terç del Chrestià* exactament, dient-li que, si l'estudia amb diligència, hi trobarà els consells més apropiats per «als presents mals scapar prestament».

La iniciativa de Ramon Savall d'encomanar la confecció d'un manuscrit tan personalitzat del *Terç del Chrestià* prova, més que qualsevol altra documentació, l'amplitud i la profunditat de l'èxit assolit per les obres d'Eiximenis entre aquells — especialment els més privilegiats — que rebutjaven qualsevol temptativa de trastornar l'ordre establert. Tanmateix, l'oposició als ferments socials que — encara confusament, però amb un pes cada cop més rellevant — agitaven la col·lectivitat barcelonina, no venia tan sols dels prohoms — els quals, reivindicant la validesa moral dels costums dels avantpassats, procuraven defensar essencialment llurs privilegis polítics i econòmics —, ans també de molts que no tenien cap avantatge amb el manteniment del «statu quo», i que nogensmenys s'aferraven a la situació existent, en nom d'uns principis morals típicament medievals, sobretot temorosos, però — la por atàvica dels canvis —, del trasbals que haurien ocasionat (o que anaven ocasionant) les «noves» idees. I encara que aquestes idees no fossin gaire noves, perquè venien de la tradició trobadoresca, la reacció que llur aplicació per part dels nous rics provocava, era igualment considerable. L'èxit popular obtingut pels escrits i sobretot per la predicació de Francesc Eiximenis, Vicent Ferrer i Antoni Canals ho prova a bastament. Al contrari, no tingueren cap influència sobre els comportaments socials — almenys en aquest temps — les idees, noves de veritat, de l'humanisme italià, l'àmbit del qual quedà circumscrit, encara per alguns anys, a uns pocs intel·lectuals de la cort.

Francesc Eiximenis — que, com diu Martí de Riquer,[28] no tenia cap interès a renunciar a les seves concepcions típicament medievals ni a acostar-se als nous corrents i a les noves idees que prosperaven al seu voltant — fou un producte i alhora un productor de la cultura del seu temps. La seva completa integració — com a intellectual — en els mecanismes culturals generadors del consentiment, resulta sia de l'atenció especial del Cerimoniós a l'«obrada» a la qual havia començat a treballar el frare, sia de la consideració en la qual aquest era tingut per un representant del patriciat barceloní com ara Ramon Savall; del primer, ell interpretava la línia política; del segon, compartia la visió del món, la ideologia.

Francesc Eiximenis no era originari de Barcelona, però a Barcelona va viure uns nou anys i hi va redactar el *Primer del Chrestià*, «per manament del molt alt e poderós príncep e senyor lo senyor En Pere», però també «a precs dels reverends e amables senyors los consellers de la ciutat de Barcelona... e a gran instància de alguns devots e honorables ciutadans d'aquella mateixa ciutat». A Barcelona fou redactada també una part del *Segon del Chrestià*, acabat després a València; i a València foren escrits, el 1384, els 1.060 capítols del *Terç del Chrestià*, el material del qual l'escriptor devia tanmateix haver aplegat i en part elaborat a Barcelona, puix que — com justament subratlla Martí de Riquer —[29] amb un any el nostre escriptor no hauria tingut prou temps per a acabar un llibre tan feixuc. En efecte, de l'admiració apassionada que Ramon Savall — i podem suposar que també molts altres barcelonins — manifesta pel *Terç del Chrestià*, i de la seva adhesió sense reserves a les idees que hi són exposades, es pot inferir que aquest llibre devia interpretar fidelment la realitat social de Barcelona, des del punt de vista — és obvi — dels burgesos més privilegiats, i també més atemorits pel capgirament del món que coneixien i amaven; així que és probable que, en escriure'l, el frare gironí tingués més present la realitat barcelonina, que havia experimentat directament durant un temps prou llarg, que no la de València, la coneixença de

28. M. DE RIQUER, *Història*, II, 196.
29. ÍD., *ibid.*, 143.

la qual era massa recent. Això no vol dir que la situació social de València no tingués molts aspectes en comú amb la de Barcelona: vol dir només que les coincidències ideològiques entre els dos escriptors són massa rellevants perquè hom exclogui una relació directa entre allò que escriu el frare gironí i les tensions socials en les quals vivia la capital. Per exemple, Eiximenis i Savall coincideixen en el judici sobre els pagesos o en la reacció als costums, al capteniment i al luxe ostentat pels nous rics: i, bé que el tractat d'Eiximenis és molt més extens — com és natural — i molt més detallat que no pas la poesia del prohom, i empra, al costat de la indignació, també i amb molta eficàcia la ironia, l'actitud ideològica dels dos autors és fonamentalment la mateixa.

Ja hem tingut ocasió d'aŀludir al fet que, en el sistema polític i econòmic català, les possibilitats d'actuació de la noblesa anaven minvant contínuament, cada vegada més condicionades per les llibertats i les autonomies municipals i per l'actitud dels reis, els quals, recolzats en les ciutats, procuraven reduir a l'estat cortesà l'aristocràcia feudal i introduir-hi ciutadans i mercaders afectes a la monarquia, armats cavallers sense gaires miraments envers els nobles d'antiga nissaga.

Presos entre el poder del rei i dels seus consellers — la majoria dels quals eren funcionaris i intel·lectuals — i els privilegis cada vegada més amples dels burgesos, els nobles veieren contínuament disminuïdes llurs prerrogatives i sobretot llur capacitat econòmica: aquesta situació afectava tant els titulars de feus, les possibilitats financeres dels quals eren gradualment corroïdes per les freqüents crisis agrícoles i monetàries i pel despoblament del camp, com la noblesa menor — cavallers i escuders —, gran part de la qual vivia a les ciutats, mancada o escassa de recursos, i de totes maneres incapaç de competir amb la burgesia rica. Aquests nobles, oprimits per una condició d'inferioritat — i m'imagino que també humiliats en llur orgull de casta per la creació de nous nobles, escollits entre els burgesos més rics i, doncs, proveïts d'un poder polític i econòmic del qual ells no podien disposar — se sentiren marginats, i contra aquesta marginació reaccionaren amb els únics mitjans que

tenien a l'abast: la violència i/o el refugi en el món fabulós de les empreses cavalleresques d'antany. Hem esmentat el cas de Riambau de Corbera, que intentà d'usurpar per la força els drets del municipi barceloní; i coneixem els torneigs, els passos d'armes, les empreses dels cavallers errants, el ritualisme complicat i minuciós que acompanyava les lletres de batalla, les bandositats a què es lliuraren molts nobles per tal d'afirmar — confusament i desordenadament — llur vocació originària, els avalots causats per cavallers i escuders a Barcelona i en altres ciutats.

En el pla de la literatura, el malestar de la noblesa continua encara manifestant-se en la producció de poesies líriques; però ara, contra la poesia amorosa — de la qual s'havien anat apoderant els burgesos —, preval el sirventès, amb el recurs a la violència verbal o a l'afirmació de la superioritat de la cavalleria. Encara que no directament relacionats amb la societat barcelonina, esmentarem els sirventesos bel·licosos d'Arnau d'Erill i de Guillem de Masdovelles, i la cançó *Del cruzel crim de lleza magestat* d'aquest darrer. I, en la mateixa perspectiva, valdrà la pena de mencionar el cas de Melchior de Gualbes i Pere de Queralt: el primer era d'una família de banquers barcelonins, i les tres poesies seves — tot i denunciar també una coneixença directa dels «stilnovisti» italians — cauen dintre l'estil i els tòpics dels lírics catalans; l'altre, que era senyor de Santa Coloma i fou un dels barons que es revoltaren el 1389 contra Joan I, escriví una poesia — l'única conservada — que és alhora un cru i violent «maldit» contra una dama i un «comiat», o sia l'adéu a l'amor de la mateixa dama. El contrast entre les dues tendències temàtiques i estilístiques — l'amorosa del burgès i la satírico-bel·licosa del noble — confirma la diferent posició dels estaments respectius en la societat catalana d'aquest temps; i cal tenir en compte que Pere de Queralt no resta aferrat obtusament a la tradició trobadoresca, ans al contrari es mostra obert als corrents culturals més recents, perquè el cinquè vers del seu «maldit» — «d'on eu maldich lo jorn e·l punt e l'ora» — és inspirat directament pels versos de Petrarca:

> «Benedetto sia'l giorno e'l mese e l'anno
> e la stagione e'l tempo e l'ora e'l punto.»

Però, millor que en la poesia lírica, en la qual s'advertia més la presència dels burgesos, el malestar dels nobles es procurava una compensació en altres sectors de la literatura, i es revelava essencialment en la inclinació a escapar-se de la realitat, a retreure's en el món fictici de la cavalleria o en la lectura consolatòria de la matèria de Bretanya, a identificar-se amb els herois llegendaris de la cort del rei Artús.

Em sembla molt interessant que, entre els llibres que Pere de Queralt posseïa a la seva mort (1408), figurin, juntament amb les *Razos de trobar* de Ramon Vidal i el *Llibre de concordances* de Jacme March — instruments indispensables per a qualsevol poeta de tradició trobadoresca —, el *Lancelot*, un *Tristany*, el *Roman de la Rose*, un *Remey d'amor* que podria ésser una vulgarització dels *Remedia amoris ovidians*, i tres cançoners francesos. Ultra això, de l'any 1380 és el manuscrit de la traducció catalana de la *Queste del Saint Graal*, i del mateix temps és també el fragment de versió catalana del *Lancelot* que posseïm; i, finalment, al segle XIV remunten les dues versions catalanes del *Tristany*.

L'èxit assolit per les versions catalanes de novelles artúriques fou tan gran que afavorí la producció de novelles originals, com ara el *Blandín de Cornualha* i *La faula* de Guillem de Torroella. Però també augmentà l'interès per altres formes literàries franceses: hem vist que Pere de Queralt posseïa tres cançoners francesos; i al Cançoner Vega-Aguiló hi figuren algunes balades d'Oton de Grandson i una altra, també en francès, que hi és atribuïda a mossèn Jacme Escrivà. Tanmateix, l'atenció dels nobles catalans per la literatura francesa del segle XIV no s'apuntava només a les cançons d'Oton de Grandson o de Guillaume de Machaut — els quals conrearen un nou tipus de poesia musical —, sinó que implicava altres manifestacions, com ara els lais lírics, i sobretot els lais narratius, poemes cortesans amorosos i allegòrics, la fortuna dels quals va coincidir amb la del *Roman de la Rose*.

La reacció literària dels nobles contra la pujada dels nous rics i llur apropiació de la poesia trobadoresca no va tenir, però, vida llarga. L'empenta de la burgesia i l'afany amb el qual aquesta — incapaç de construir-se una cultura original i enlluernada pels

productes i pel prestigi de la cultura aristocràtica — s'emparava de totes les manifestacions culturals d'altri, eren massa contundents perquè una classe en ple decaïment social com la noblesa aconseguís vedar-li l'accés als sectors de la literatura novament descoberts. Així que, ben aviat, la mateixa matèria de Bretanya resultarà contaminada per la ideologia burgesa, primer amb el realisme pedestre ja present en el *Blandín de Cornualha*, i després també amb les fórmules compositives de la novella sentimental en el *Curial i Güelfa*, en el *Tirant lo Blanch*, en la *Flor de Cavalleria* i en la *Tragèdia de Lançalot*: i això assenyala la penetració de la burgesia, i de la noblesa més recent, en el darrer reducte de la cultura aristocràtica.

En aquest cop d'ull sobre les relacions entre literatura i societat a Barcelona, ens cal encara esmentar — i els límits objectius d'aquesta ponència no em permeten més que un breu esment — les temptatives d'aclimatació de les tendències literàries que s'havien imposat a Itàlia en el curs del segle XIV.

Ja hem mencionat el cas de permeabilitat de Melchior de Gualbes al «stilnovismo» i de Pere de Queralt a la poesia vulgar de Petrarca: dos exemples contundents del fet que els productes de les innovacions introduïdes en la literatura pels italians eren apreciats tant pels burgesos com pels nobles. Podríem encara afegir que un mercader de Barcelona, Narcís Franch, mort l'any 1397, fou el traductor del *Corbaccio*, i que aquesta traducció seguia només d'uns quaranta anys la publicació de l'original de Boccaccio.

A propòsit d'això, és interessant de subratllar que, a les darreries del segle XIV i al començament del XV, s'havia establert entre Nàpols i Barcelona un canal directe de comunicació cultural, a través del qual les «novetats» italianes arribaven amb relativa rapidesa a la capital catalana. De l'existència d'aquest canal, en tenim diverses proves: a la Biblioteca de Catalunya, el ms. 474 és una traducció de l'*Espill de la Creu* de Domenico Cavalca, «feta» per fra Pere Busquets «sobre un manuscrit italià portat de Nàpols per Fr. Bernat Vilella, monjo de Montserrat», com llegim en el mateix manuscrit. I la traducció llatina de Petrarca del conte boccacià de

Valter i Griselda arribà a mans de Bernat Metge — versemblantment pel mateix canal — a penes quinze anys després de la seva redacció.

Tanmateix, l'àmbit en el qual l'italianisme gaudeix de més prestigi — i italianisme en aquest temps equival a adhesió a l'humanisme de Dante, Boccaccio, Petrarca — és la cort: ací Andreu Febrer tradueix la *Commedia* de Dante; ací Bernat Metge persegueix la nacionalització del Petrarca llatí i intenta la primera introducció en la cultura catalana del conte del *Decameron* de Valter i Griselda, traduït de la versió llatina de Petrarca, però tenint en compte — com crec haver demostrat en un article recent —[30] el text boccacià de la mateixa narració. I a poca distància de Barcelona, a Sant Cugat del Vallès, el mateix any que Andreu Febrer acabava la traducció de la *Commedia* (1429), dos traductors concloïen la versió catalana del *Decameron*, la primera integralment feta sobre l'original italià.[31]

No tenim, ara, la possibilitat d'analitzar del punt de vista sòcioliterari tots aquests fets, els quals mereixerien molt més que la simple enumeració a què m'he limitat. Però és important almenys d'esmentar-ne l'existència, per tal d'assenyalar la necessitat d'examinarlos en el context social i cultural en el qual es van produir.

Tractant de les relacions entre literatura i societat, es corre sempre el risc de caure en una simplificació excessiva de les connexions reals, que sens dubte existeixen, entre esdeveniments o ferments sòcio-econòmics i fets literaris. Molt sovint les mediacions, les interferències, els factors desviants són tan nombrosos i complexos que els lligams aparentment més clars resulten, en una anàlisi científica escrupolosa, els menys probables.

Honestament, haig de confessar que hi ha — també en el període que hem analitzat — molts productes literaris el condiciona-

30. G. TAVANI, *La «Griseldis» de Petrarca i la «Griselda» de Bernat Metge*, «Els Marges», XVI (1979), 99-104.

31. Tret de la novella de Valter i Griselda (*Dec.* X, 10), per a la qual fou utilitzada la versió de Bernat Metge.

ment dels quals, per part de l'estructura sòcio-econòmica i eventualment de la superstructura política, no em resulten encara prou justificats; per exemple, no he tingut encara la possibilitat d'esbrinar les connexions entre la societat barcelonina i textos literaris del tipus dels *fabliaux*, com ara la *Disputació d'En Buch ab son cavall* o els *Planys del cavaller Mataró*, o encara les *Entremaliadures del diable*, dels quals ignorem fins i tot si són d'autor barceloní o si tingueren ressonància en la capital. És clar, per exemple, que els *Planys* s'inscriuen en la tradició medieval del contrast entre el cavaller i el clergue, que he estudiat fa uns quinze anys, acompanyant tanmateix l'evolució del tema i la seva adaptació a les diferents situacions sòcio-culturals només fins al debat castellà *Elena y María*,[32] del segle XIII; però encara no he tingut la oportunitat de continuar la recerca fins a incloure-hi el text català. És també probable que les *Entremaliadures del diable*, tot i essent un *fabliau* — i, doncs, un text inspirat per un model francès — presenti lligams estilístics i/o estructurals amb el *Decameron*: i la verificació d'aquesta hipòtesi seria indispensable per a establir l'exacta collocació sòcio-literària del text.

De casos semblants, en podríem esmentar molts altres. El problema és que encara ens fan falta estudis sòcio-literaris específics, és a dir, que analitzin un per un els textos des del punt de vista dels condicionaments sòcio-econòmics de la literatura. Així, molt sovint, resulta impossible de fixar — en un panorama de conjunt com el que he intentat fer ací — la posició que competeix a algunes composicions.

I tanmateix, em sembla que dels resultats, encara que parcials i provisoris, obtinguts fins ací, es pot treure una conclusió important. L'afany d'aconseguir ràpidament una validació cultural de llurs aspiracions polítiques, va impedir els burgesos barcelonins de crear una cultura i una literatura originals comparables a la que havien bastit, el segle XIII i XIV, els burgesos toscans o els picards,

32. Cf. G. TAVANI, *Il dibattito sul chierico e il cavaliere nella tradizione mediolatina e volgare*, «Romanistisches Jahrbuch», XV (1964), 51-84.

i els va empènyer a apropiar-se més aviat la cultura aristocràtica — aquesta també d'importació — que no pas a procurar camins nous, més adients a llur exigència d'ennoblir les riqueses acumulades i d'esmerçar-les en la conquesta del poder polític.

D'aquesta manera, a Barcelona, les manifestacions literàries burgeses d'aquest període — a més d'ésser d'una qualitat molt discutible — es caracteritzen també per llur parasitisme cultural: només els burgesos que aconseguiren d'adquirir l'estatut d'intel·lectuals — al servei del poder, com sempre i inevitablement a l'edat mitjana —, és a dir, els literats professionals, com ara Andreu Febrer o Bernat Metge, produïren obres que — dins la cultura del temps o anticipant-s'hi — presentaven aspectes qualitativament superiors: aquest tipus d'intel·lectual proveïa de somnis i música, amb una dedicació inexhaurible, els seus senyors, als quals, però, confessava — de la seva malenconia i de la seva solitud — només el criptograma que el cerimonial de la cort admetia, sota l'aspecte del joc. Així, la posició d'aquests escriptors — amagats en llur riquesa intel·lectual — resultarà sempre difícil d'individuar en les seves coordenades sòcio-literàries.

GIUSEPPE TAVANI